

Ali obstaja etnični problem?

Znanstveno in politično zanimanje za »etničnost« v zadnjih desetletjih 20. stoletja izhaja iz treh temeljnih razlogov:

1. vse več obstoječih, napovedanih, toda tudi možnih socialnih konfliktov je opredeljenih kot *etnični konflikt*;

2. kot možna rešitev ne samo sedanjih, temveč tudi prihodnjih konfliktov v okviru ene ali med dvema ali več obstoječimi državami je omenjena in ponujena *etnična država*;

3. kot druga rešitev današnjih konfliktov, toda tudi kot rešitev, ki bi prehitela in preprečila pojavljanje novih konfliktov, je ponujena *nacionalna država*.

Kaj je razlog, da je interes politične, medijske, pa tudi strokovne javnosti skoraj čez noč prešel iz razreda oziroma razrednega boja in konflikta, opredeljenih z atributom razrednega, na etnično in konflikte, opredeljene s tem atributom. Ali se je narava družbenih odnosov v sodobnem svetu dejansko spremenila tako hitro in tako korenito? Če se je, kako je bilo možno, da so razmere za nove, bistveno drugačne, toda nikakor manjše, pač pa prej intenzivnejše in usodnejše konflikte nastale tako hitro. Ali pa imata obe vrsti konfliktov iste vzroke, kar bi pomenilo, da je narava teh konfliktov ostala ista in da človeštvo ni imelo nobenih koristi od spremembe njihove oblike. V tem primeru je naloga strokovne javnosti predvsem rekonceptualizacija pojmov, kot so etnično, država, narod ter ugotavljanje, ali ti pojmi ustrezajo za opredelitev sedanjih družbenih nasprotij, za ugotavljanje njihovih vzrokov in seveda iskanje rešitev.¹ V tem smislu je naše zanimanje za etničnost določeno z iskanjem odgovorov na ta tri vprašanja:

1. Ali so mnogi današnji družbeni konflikti, včasih celo prave vojne, v Bosni pa tudi pravi genocidi, ali – kot to hipokritska sofisticirana znanost, politika in novinarji radi rečejo – etnična čiščenja (even purification!), o katerih vsi govorijo kot o etničnih konfliktih, zares *etnični*? Presenečenje s številom in intenzivnostjo konfliktov in verjetnostjo izbruha novih in nepredvidljivih je očitno, toda nihče se ne sprašuje, zakaj se vsi ti konflikti označujejo in opredeljujejo tako pogosto kot etnični. Zakaj se ne vprašamo, zaradi česa so prav v tako velikem številu nenedoma in hkrati etničnosti postale tako nestrpne, nezaupljive in agresivne druga do druge, čeprav so še do včeraj, obremenjene z razrednimi ali stanovskimi nesporazumi in konflikti, živele v etničnem miru, sodelovanju in strpnosti? Ali je tako zato, ker so vzroki razrednih in stanovskih konfliktov odpravljeni, pa so tako izginili tudi tovrstni konflikti, ali pa je dejansko tako zato, ker etnični konflikti prevladujejo, tako da so v teh razmerjih ti drugi videti nepomembni?

2. Predpostavimo, da na predhodno vprašanje, ali je *etnična država* rešitev, s katero bi se ne samo ustavili današnji konflikti, temveč tudi preprečili vsi prihod-

¹ Norwegian Institut of International Affairs (NOPI) je aprila 1993 organiziral simpozij z namenom, da odgovori na dve bistveni vprašanji: 1) What is ethnic conflict and which features distinguish it from inter state or, for instance, interclass conflict? in 2) What is required for successful ethnic co-existence? Rezultati tega simpozija so bili objavljeni z naslovom *Ethnic Conflict and International Security*, ed. by Anthony McDermott, v »Peacekeeping and Multinational Operations«, No. 2, June 1994. Domnevamo, da razprava, ki se je tu začela, ni končana. Ob tej priložnosti obravnavamo predvsem stališča, ki jih je v svojem članku *What is ethnic conflict and how does it differ from other conflicts?* predstavil Eric J. Hobsbawm.

nji konflikti, dobimo neki smiselni odgovor. Že na samem začetku moramo zato opredeliti predpostavko za kakršen koli logičen odgovor. Ta predpostavka je opredeljena z naslednjo hipotezo. Če je sedanji geopolitični položaj v Evropi oziroma v celotnem svetu, t.j. povsem natančno neskladje med številom obstoječih držav in številom obstoječih etničnih skupin, vzrok obstoječih konfliktov, potem je povsem gotovo vzpostavljane etničnih držav obetavna rešitev. Če pa ni, t.j., če so etnični in politični pojav in v njegovem okviru tudi pojav države pojavi različne vrste, ki kot takšni niso nujno nezdržljivi, potem etnične države ne moremo obravnavati kot rešitev današnjih in prihodnjih konfliktov. Nasprotno, lahko bi bila celo izvor novih in po razsežnosti in intenzivnosti tudi nepredvidljivih. Tudi pod predpostavko, da bi bila lahko etnična država rešitev, če bi bil vzrok problema v neskladju državnih z etničnimi mejami in ob pripravljenosti vseh, da se po tem načelu izpelje rekonstrukcija geopolitičnega zemljevida Evrope in sveta, je vprašanje – ali obstajajo tudi vse druge predpostavke, o katerih bomo govorili pozneje, da bi se ta rešitev tudi uresničila.

3. Ali je druga rešitev, pri kateri tako dosledno vztraja posebno en akter v tej politični rašomonijadi sodobnega sveta – država, sestoji pa iz *nacionalne države*, bližje stvarnosti in pragmatičnega smotra? Na to vprašanje bo neprimerno težje odgovoriti, vendar ne zato, ker je do teoretično pomembnega odgovora težko priti, kar je seveda povsem točno, pač pa zato ker ima zanj pragmatična politična stvarnost že odgovor in pri njem vztraja. Vendar pa ta predpostavlja neko zelo daljnosežno hipotezo. Če – pod predpostavko, da bistveno razlikujemo pojma naroda in etnije – nacionalna država zaradi istega razloga kot pri etnični državi, t.j. neskladja med številom obstoječih držav in številom obstoječih etnij, pomeni tudi izgubo številnih etničnih identitet, potem je prav ta rešitev vzrok ne samo prihodnjih, ampak tudi sedanjih etničnih sporov.

Rešitev, kakršna koli že, ne more biti ustrezna, če niso ugotovljeni pravi vzroki. Zato je treba, preden se odločimo med etnično in nacionalno državo kot eno izmed možnih rešitev etničnega problema, proučiti in ugotoviti, kaj je etnični konflikt in ali je to, s čimer se srečujemo danes in kar je stvar naše neposredne prihodnosti, zares etnični konflikt. Če nam uspe opredeliti, kaj je etnični konflikt, ali če ugotovimo, da to, kar se danes tako opredeljuje, sploh ni etnični konflikt, potem bomo morali poiskati tretjo rešitev.

Potemtakem, kaj je etnični konflikt?

Etnični konflikt

To hamletovsko vprašanje etnične in nacionalne države izhaja iz povsem očitne dileme, dostopne tudi vsakodnevni zavesti. Namreč, zakaj se tako nenadoma mnogi konflikti opredeljujejo enostavno kot etnični? Zakaj se prav tako mnogi konflikti v preteklosti niso opredelili kot etnični?

Ali je mogoče za vsak konflikt, v katerem si stojita nasproti dva subjekta z različno etnično identiteto, že *eo ipso* reči, da je etnični konflikt? V tem primeru bi bil vsak konflikt, tudi tisti, kjer si stojijo nasproti posamezniki, skupine posameznikov ali celotne etnije, etnični po svoji naravi, ker so vsi v glavnem bolj ali manj etnično prepoznavni. Pretep dveh posameznikov v gostilni bi moral biti opredeljen kot etnični konflikt že samo s tem, ker je eden od njiju Irec, drugi pa Anglež. Ni izključeno, da ta dvojica svojo etnično identiteto odkrije šele po pretepu, ob čaši piva. Nič se dejansko ne spremeni tudi, če bi naša dvojica akterjev poznala etnično

identiteto drugega še pred konfliktom. Sploh ni izključeno, da je do pretepa prišlo zaradi neizplačane stave.

Stvari so do podrobnosti enake tudi pri konfliktu med velikimi skupinami ljudi, tudi tistih, v katerih sodelujejo celotne etnije. Druge svetovne vojne nikakor ni mogoče označiti kot etnični konflikt med Nemci in Angleži, Nemci in Francozi ali Nemci in Rusi; ker to dejansko ni bila. Državljanska vojna v Španiji (1936–39) nikakor ni bila etnična vojna, čeprav ni izključeno, da se Katalonci niso borili na strani republike tudi iz etničnih motivov; še manj pametno bi bilo, če bi to vojno opredelili kot versko, čeprav so se na Francovi strani borili tudi muslimani iz Maroka, s fesi na glavah, z očitnimi verskimi motivi. Vojna v Španiji ni bila niti etnična niti verska, čeprav z neskrto tako etnično kot versko identiteto, pač pa prav takšna, kot je bila opredeljena, tj. državljanska. Zakaj se potem v nekaterih drugih primerih, kjer so prav tako različne etnične identitete udeležencev konflikta prepoznavne, takšni konflikti opredeljujejo kot etnični? Zaradi neznanja, napačnih predstav, predsodkov ali namerno?

Ali se za »dejstvom«, da v Bosni Srbi ubijajo Muslimane, skriva dejstvo, da »Srbi« ubijajo Muslimane, da »Hrvati« rušijo kulturne spomenike drugih narodov, da »Muslimani« ne ostajajo dolžni? Ali se torej za scientistično-dnevnopolitično-medijsko faktografijo skriva bistvo, do katerega »izkustveno mišljenje« ne more priti? Ali se tudi v tem primeru potrjuje, da znanost obstaja prav zaradi tega, ker se pojav razlikuje od bistva stvari, da bi se torej ugotovila razlika med bistvom in pojavom.²

Potemtakem na podlagi prepoznavne etnične identitete udeležencev konflikta ni mogoče opredeliti identitete konflikta, pa torej tudi ne sklepati, da gre za etnični konflikt. Tudi dejstvo, da se v Bosni na strani Muslimanov bori veliko število Srbov, na strani Srbov pa tudi nekateri Muslimani in Hrvati, ne dokazuje, da ne gre za etnični konflikt. Pri opredelitvi etničnega konflikta je treba biti skrajno natančen in občutljiv. Lahkotna opredelitev etničnega konflikta samo na podlagi prepoznavne etnične identitete strani v konfliktu je zelo nevarna in tvegana. Predpostavlja stališče, da je etničnost kot takšna konfliktna. Vendar je povsem neverjetno, da ljudje vstopajo v medsebojne konflikte samo zato, ker prepoznajo svojo etnično identiteto kot različno od drugih. Ker ljudje stalno »nosijo« svojo etnično identiteto, bi lahko logično sklepali, da so ljudje v stalnem izraženem ali vsaj možnem etničnem konfliktu. Bilo bi preveč, celo nelogično. Če bi bil opis današnje stvarnosti kot prevladujoče etnično konfliktno točen, potem bi to zares lahko pomenilo, da je konfliktnost inherentna etničnosti, da je to ena njenih pomembnih, celo opredeljujočih značilnosti. Predpostavljamo, da gre res samo za opis, ki kot takšen ni točen. Lahko bi celo tako sklepali, toda s skrajno daljnosežnimi posledicami. Srbi bi bili na tej podlagi genociden narod, ker izvajajo genocid nad Muslimani očitno srbske etnične identitete; Nemci so prav tako genociden narod, ker so genocid nad Židi in nekaterimi drugimi narodi v 2. svetovni vojni izvedli ljudje, ki jih lahko etnično opredelimo kot Nemce. Če bi obstajal samo en Srb ali samo en Nemec, ki ni sodeloval v teh zločinih, bi bil takšen sklep logično nevzdržen. Toda njihovo število je seveda veliko večje. Tako se niti za en konflikt, najsi bo uličen ali širših razmer, pa celo za genocid, torej zločin nad celotnim narodom, ne more reči, da je etnične narave samo na podlagi etnične identitete tistega, ki je njegov udeleženec oziroma izvajalec, niti se za etničnost ne more reči, da je konfliktna ali celo genocidna samo zato, ker je udeležence kon-

² Eric J. Hobsbawm, prav tam, str. 39

flikta ali genocida mogoče opredeliti tudi etnično. Konfliktnost, agresivnost, pa tudi genocidnost izhajajo iz nekih drugih opredelitev človeka.

Stvari so očitno mnogo bolj zapletene, kot pa jih poskuša prikazati in o njih razmišljati predsednik ene od uglednih evropskih držav in kot takšen predsednik suverenosti enega od najkulturnejših evropskih narodov, ob tem pa še socialist po svoji politični usmeritvi. Meni namreč, da na Balkanu, v Bosni, poteka tribalistična (plemenska) vojna. Ne glede na predsodke, ki bržkone vodijo k razumevanju, da so plemenske vojne nekaj hujšega od vojn, ki jih vodijo civilizirani narodi, je v tej trditvi mogoče prepoznati tudi neznanje Evrope o lastni stvarnosti. Če gre v Bosni za etnični konflikt, bomo lahko vedeli šele potem, ko bomo ugotovili, kaj je sploh etnični konflikt.

Etnični konflikt je predvsem *konflikt*. To je temeljni konstitutivni pojem te sintagme. Zanj se predpostavlja, da je poznan in običajno se tudi ne postavlja vprašanje njegovega pomena. Vendar pa opredelitev sintagme zahteva poznavanje obeh njenih konstitutivnih elementov – tako etničnosti kot konflikta.³ Atribut etnični ne more pomeniti nič, če predhodno ne odgovorimo, kaj je konflikt. Pojma etničnost in konflikt spadata med družbene pojave različne vrste. Etnija je družbena *skupina*, medtem ko je konflikt družbeni *odnos*; etnično in konflikt sta samo posebni obliki teh dveh družbenih pojavov. Družbene skupine vzpostavljajo celo vrsto različnih oblik medsebojnih odnosov; konflikt je samo eden od njih. Družbeni odnosi obstajajo med različnimi oblikami družbenih skupin; etničnost je samo ena od teh oblik. Etnično kot družbena skupina torej ni v nekem od družbenih odnosov samo z drugimi etnijami, temveč tudi z drugimi oblikami družbenih skupin. Tako konflikt kot oblika družbenega odnosa ni značilen samo za družbene skupine iste oblike, npr. etnije, temveč je možen tudi med družbenimi skupinami različnih oblik, npr. razreda in etnije. Konflikt je seveda možen tudi kot odnos med družbenimi skupinami, npr. etnijami, in nekaterimi družbenimi ali političnimi tvorbami, npr. cerkvijo ali državo. Zakaj bi bil potem neki takšen konfliktni odnos opredeljen z družbeno skupino, v tem primeru etnično, ne pa prav s to družbeno tvorbo? Ali, če gre za konfliktni odnos med dvema družbenima skupinama različne oblike, npr. etnično ali versko skupino, zakaj bi bil ta konflikt etnični in ne verski? Od katerega merila je torej odvisno, kateri atribut bomo vzeli za opredelitev konflikta? Preden bomo poskušali odkriti, kaj opredeljuje neki družbeni konflikt kot etnični, opozorimo še na eno razsežnost odnosa med konfliktom kot družbenim odnosom in etnijo kot družbeno skupino.

Ne oporekamo, da obstaja cela vrsta pomembnih meril za opredelitev in razvrščanje konfliktov, vendar pa se nam zdi, da mora obstajati tudi eden, ki je bistven. V vse družbene odnose, pa tako tudi tiste konfliktne narave, stopajo ljudje bodisi kot posamezniki ali kot skupine samo na dva načina: ali po *svoji volji* ali s prisilo, primorani, zmanipulirani in/ali pod vplivom neke *zunanje volje, ideje*

³ E. J. Hobsbawm pa nasprotno meni, da ni nujno natančno opredeliti etničnosti, da bi ugotovili, kaj je etnični konflikt. O tem piše takole: »I do not think we need a more precise definition of ethnicity for the present purpose. I shall consider as «ethnic» any group which, as a whole, distinguishes itself permanently from other groups living or operating on a given territory by a common name, with supposed characteristic which distinguish it from other and, of course, real or supposed common characteristic of all its members. From our points of view it is unimportant what the common badge of membership is...«. Meni, da ni treba razločevati med konfesionalnim in etničnim konfliktom. To po njegovem mnenju ni pomembno niti v Severni Irski niti v Bosni. »The only important question is whether the group can secure mass mobilization, active or passive, by waving the group flag, whatever it is.« Prav tam, str. 38-9. Etničnega konflikta torej po mnenju E. J. Hobsbawma ni treba razločevati od ničesar, ker je vse etnični konflikt. Nekaj pa je vendarle pomembno: ali se etnični konflikt dogaja v okviru obstoječe države ali pa postavlja zahtevo po »vzpostavitvi ločene teritorialne države na etnični podlagi«. Pomembna je torej država. Država, to smo mi!

ali interesa. V prvem primeru je človek (kot posameznik ali kot skupina) subjekt konflikta; v drugem, v katerem so ljudje prisiljeni, primorani, izmanipulirani in/ali pod vplivom tuje volje, torej prisiljeni vstopiti v konflikt, pa je človek objekt ali sredstvo tega konflikta. Dejstvo, da mora tudi za tistim, ki v konflikt ne vstopa po svoji volji ali v nasprotju z njo, stati neki poznan ali anonimen, personaliziran ali depersonaliziran subjekt, ki je spet lahko samo človek, potrjuje, da je človek na končni, zadnji stopnji konfliktno bitje. Konflikt je torej del naše narave, ne glede na to da so njegovi vzroki lahko meteorološke, kemične, instinktivne, intelektualne, etnične itd. narave. Vsak konflikt ima svojo subjektivno stran, torej stran, ki konflikt izziva s svojo voljo, bodisi da vanj vstopa neposredno ali pa vanj potiska druge namesto sebe. Konflikt ima lahko tudi svojo objektivno stran, torej udeležence, ki v konflikt ne vstopajo po svoji volji. Takšne lahko najdemo tako na eni kot na drugi strani konflikta. Vendar pa ti niso bistveni za opredelitev narave konflikta. Še več, konflikt je možen tudi brez tistih, ki vanj ne vstopajo po svoji volji na obeh straneh, t.j. kot odnos, v katerega obe strani vstopata izključno po svoji volji.

Prav tako ljudje tudi pripadnost določeni družbeni skupini zasnujejo ali po lastni volji ali mimo nje. Vendar pa eni in isti družbeni skupini ni mogoče pripadati ali po lastni volji ali mimo nje, tj. na oba načina. Skupine se razlikujejo prav po tem merilu; njihova pripadnost je možna samo na en način – ali po lastni volji ali mimo nje, po naravni nujnosti ali tuji volji. Predpostavljamo, in to je v tem trenutku vse, kar lahko rečemo, da etnije spadajo v tisto vrsto družbenih skupin, ki so opredeljene s svobodno voljo njihovih članov.

Potemtakem ljudje tako v družbene odnose kot v družbene skupine vstopajo na oba načina, po svoji volji in mimo nje. V našem primeru je mogoče v konflikt prav tako vstopiti na oba načina, vendar je zato pripadnost etnični skupini opredeljena s svobodno voljo njenih pripadnikov. Tako opredeljena etničnost in konflikt – kot konstitutivna pojma sintagme etnični konflikt – nas pripeljeta do temeljne dileme v opredelitvi pojma etnični konflikt. Namreč, ali lahko družbena skupina, katere identiteto bistveno opredeljuje volja njenih članov, po svoji volji vstopi v neki družbeni konflikt? Seveda lahko, vendar samo če je ogrožena njena lastna identiteta ali identiteta njenih članov, kar pomeni, če je ogrožena volja te identitete. Vendar pa je izključeno, da bi bila etničnost, ki sama temelji na upoštevanju volje svojih članov kot tudi na svoji lastni volji, podlaga, ki bi ogrožala identiteto neke druge etničnosti ali katere koli druge družbene entitete, tj. njena volja. To bi pomenilo *contradictio in adjectis*. V nasprotnem primeru pa bi etnija, ki bi s svojo voljo vstopila v konflikt z drugo etnijo, izničila svojo lastno etnično identiteto in dobila svojo sprevrnjeno obliko. S tem pa tudi konflikt ne bi veljal za etničnega, ker bi bil njegov atribut, torej identiteta konflikta, zdaj opredeljen z novo identiteto skupine, ki vstopa v konflikt. Ali je potem še sploh mogoče govoriti o etničnem konfliktu?

Ker vsi govorijo o tem, kar še ne pomeni, da imajo tudi prav, ni lahko trditi, da etnični konflikt ne obstaja. Kljub temu je treba povedati tole. Niso družbeni odnosi tisto, kar opredeljuje naravo družbenih skupin, temveč obratno, narava družbenih skupin določa tudi narava družbenega odnosa, torej tudi konfliktnega. V tem primeru je narava konflikta, s katerim je ogrožena identiteta ali obstoj neke etnične skupine, opredeljena z naravo skupine, ki je akter tega konflikta. Ta skupina ima lahko ideološko identiteto in tedaj gre za *državlanski* konflikt ali celo *vojno*; ta skupina je lahko religiozna in tedaj gre za *verski* konflikt, čeprav je ogrožena etnična skupina; skupina, ki ogroža neko etničnost, je lahko po svoji

značajski identiteti preprosto zločinska in tedaj gre za *zločin* nad etnično identiteto, nikakor pa ne za etnični konflikt ali celo (!) etnični zločin. Ker v vsakem od teh konfliktnih družbenih odnosov sodeluje tudi druga, ogrožena stran, ki je po svoji naravi etnična, potem se glede na povedano ne more reči, da ta konfliktni odnos ni opredeljen tudi z naravo etnične skupine. Z njenega vidika je ta konflikt tudi etničen v eni od njenih razsežnosti, ker je motiviran z obrambo etnične identitete ali v težjih primerih z obstankom etnije, vendar pa pojmovno ostaja opredeljen z naravo skupine, ki je subjekt in nosilec konflikta. Dejstvo torej, da vsi govorijo o etničnih konfliktih, še pogosteje pa jih napovedujejo, ni brez podlage, čeprav teoretično ni točno. Nikdar namreč etnične identitete niso bile tako ogrožene zaradi različnih motivov in interesov kot danes, zaradi česar se zdi mnogim, da gre za obdobje etničnih konfliktov. Vendar pa gre za to, da je tistim, ki stojijo za temi konflikti, dosti do tega, da so videti kot etnični konflikti, da bi se prikrili njihovi pravi vzroki in akterji.

V primerjavi z nami npr. Eric J. Hobsbawm povsod vidi etnični konflikt. To je povsem logično; glede na to da je namesto odgovora na vprašanje, kaj je etnični konflikt, v glavnem opredelil tisto, kar ni etnični konflikt. Najpomembnejše pri tem je bilo ločiti ga od kakršne koli povezave z državo. »That ethnic conflict is typically non-state conflict wholly or partly, is significant. It lacks the institutional framework and organisation of states, i.e. the formalization of status, rights and obligations which state law establishes and state authority and its courts and coercive machinery imposes. It lacks the sharply defined borderlines which imply interstate confrontations, and even more the uniforms or other identifying marks which in such conflicts distinguish combatant from non-combatant, the conventions which govern the recognition of neutrals and intermediaries. In short, where ethnic conflict degenerates into warfare, it is analogous to the early stages of civil war, rather than to international war. Consequently, it is more frightening, more unpredictable and more cruel than interstate war, though not necessarily more destructive. Almost all people who have experienced both civil wars and ordinary interstate wars, are likely to think that civil wars are worse.«⁴

Brez predpostavke, ki jo najdemo v opredelitvi pojma etničnosti, Hobsbawm ne more natančno povedati, kaj je etnični konflikt; zato zgornja opredelitev tako ugotavlja, kaj ni etnični konflikt. V težnji, da bi ga čim natančneje ločil in razločil od konfliktov, v katere vstopajo države, celo predlaga, naj bodo uniforme merilo razlikovanja med državnimi in etničnimi konflikti. Vendar pa se z uporabo na konkretnem primeru tako opredeljen pojem etničnega konflikta enostavno izkaže kot neuspešen. Hobsbawm trdi: 1) konflikt v nekdanji Jugoslaviji oziroma Bosni je etnični, 2) najpomembnejši pogoj za nadzor nad etničnim konfliktom je obstoj neke delujoče države in oblasti, kajti opirajoč se na Hobbessa meni, da je tudi pomanjkljiva in nepravilna država boljša od nikakršne.⁵ Prva trditev ne more biti točna, ker dejstva kažejo nasprotno. Kajti prav z uporabo njegovega argumenta v Bosni oziroma nekdanji Jugoslaviji je očitno, če že nič drugega, da danes vsi nosijo uniforme in da so vsaj po tem prepoznavni. Država tam torej obstaja, vendar pa je konflikt povsem zunaj vsakega nadzora. Potemtakem nekaj ni prav s Hobsbawmovimi trditvami. Ali v Bosni ne gre za etnični konflikt ali pa na tem prostoru ni države. Zato v primerjavi z njim raje sklepamo takole: v Bosni ne gre za etnični konflikt, ampak za konflikt, ki ga organizirajo tam obstoječe države.

⁴ Eric J. Hobsbawm, prav tam, str. 41-2.

⁵ Prav tam, str. 42.

Vzrok današnjega konflikta so obstoječe povsem delujoče države in oblasti. Tako je nesporemljiva tudi druga Hobsbawmova trditev, čeprav izpeljana iz Hobbesa, da je država najboljši nadzorni pogoj etničnih konfliktov. Slaba in nepravilna država ni nadzorni dejavnik konfliktov, ampak izvor vseh težav, tudi tistih, ki jih imajo zdaj številne etnične skupine. Vse to dokazuje, da je ponovna proučitev mnogih pojmov nujna, če nočemo priti do popolnoma napačnih sklepov in rešitev. Po vsem tem bi lahko rekli, da niso samo politiki krivi, ker ne vedo, kaj naj storijo.

Res je torej, da so etnične identitete ogrožene kot tudi vse druge, ki temeljijo na lastni volji, posebej na individualni volji njihovih članov. Prav zato se kot izraz te potrebe in kot izraz etnične identitete vse pogostejše pojavljajo zahteve po vzpostavitvi etničnih držav kot rešitvi tako obstoječih kot prihodnjih konfliktov. Sploh ni slučajno, da v državi vidijo rešitev, ki bi lahko zaščitila in omogočila nadaljnji razvoj ogroženih etničnih identitet. Čeprav z zelo negativnimi izkušnjami prav z državami, res da »tujimi«, sedanje etnične skupine, ki nimajo »svoje« države, sublimirajo svoje politične zahteve v obliki lastne etnične države. Čeprav kot takšna, kot etnična, torej kot izraz volje in opredelitve enega naroda, *per definitionem* ne more biti nasprotna interesu katere koli druge etničnosti, ni povsem gotovo, da etnična država kot načelo novega geopolitičnega prestrukturiranja v svetu ne bi mogla nenadoma in brez namena postati izvor nesporazumov, nasprotij in celo konfliktov, v katerih bi bili prav etnični interesi, etnična identiteta in včasih celo njen obstanek lahko ogroženi.

Zato je treba proučiti ne samo, kaj je etnična država, ampak še bolj, katere so njene posledice, kot novega načela politične razdelitve sveta in ali je kot takšna ustrezna rešitev usode velikega števila danes obstoječih etničnih skupin.

Etnična država

Kaj je torej etnična država?

To vprašanje že predpostavlja tudi to ali je etnična država rešitev problema, s katerim se ukvarjamo? Če je na povsem teoretični ravni kot nekakšna zamisel, ali je v obstoječem geopolitičnem položaju sveta sploh mogoče uporabiti to rešitev?

Problem, ki naj bi ga rešila etnična država, je bil, da se spomnimo, etnični konflikt, izraženi in tisti latentni, napovedani. Vendar pa smo pravkar videli, da je nesporemljivo večino sedanjih konfliktov obravnavati kot etnične konflikte, še manj pa njihove vzroke iskati v etničnih identitetah. Takšno možnost smo med drugim izključili in označili kot protislovno. Kaj bi potem etnična država sploh morala rešiti? Čeprav je po tem, kar smo do zdaj povedali, izključeno, da je etničnost izvor ali vzrok konfliktov, t.j., čeprav so sedanji konflikti samo po eni svoji razsežnosti opredeljeni kot etnični, pa je problem etničnosti prevladujoč problem današnjega sveta. To ni etnični problem, pa torej tudi ne etnični konflikt, ker ni opredeljen z etnično identiteto, vendar pa je problem največjega števila etničnih skupin, ohranitve in prihodnjega razvoja njihovih identitet, v nekaterih primerih pa tudi njihovega biološkega obstoja. Od vseh družbenih identitet, od vseh oblik družbenih skupin, od družine do človeštva v celoti je etničnost najbolj ogrožena. To je vrsta, seveda družbene skupine, ki ji grozi nevarnost iztrebljanja.

Med najbolj ogroženimi etničnimi skupinami so tiste brez lastne države. Zaradi tega se zdi, da je rešitev prav ustanavljanje etničnih držav. Vendar pa je ogrožena etničnost kot takšna ne glede na svoj politični položaj, z državo ali brez nje.

Etnična država bi torej morala rešiti etnični problem. Toda kaj je etnični problem? Seveda je dejstvo, da je etnična identiteta ogrožena in to je jasno samo po sebi, toda vprašanje, kaj je, predpostavlja tudi vprašanje o vzrokih, to pa že ni več jasno samo po sebi in kot takšno je teoretični problem. Naša naloga torej ni, da enostavno ugotovimo, ali je etnična država rešitev etničnega problema, pač pa je mnogo globlja – ali je tudi rešitev vzrokov etničnega problema. Vprašanje o vzrokih pripada znanosti; opisovanje posledic psevdoznanosti; uporaba rešitev, najpogosteje napačnih, pa politikom. Tako se dogaja, da je za znanost vedno dovolj posla, celo tedaj, ko so rešitve že znane.

Skratka, vzroki problemov obstoječih etničnih skupin ne izhajajo iz njih samih, iz njihovih razločevalnih identitet, temveč so zunaj njih; po drugi strani pa rešitev zanje iščejo v etnični državi, torej državi kot pojavu, ki je opredeljen z etničnostjo. Že na jezikovni ravni je očitno, da pri tem ni nekaj logično. Ali je lahko problem, katerega vzroki niso etnični, rešen s sredstvom, ki smo ga opredelili kot etničnega? Kaj pa če je sama rešitev, torej etnična država, opredeljena s samim vzrokom? Enostavno ne bi veljalo kot rešitev, mogoče pa bi bilo tudi potencialni vzrok novih problemov. Z etnično državo je torej treba ravnati zelo previdno.

Pojem *etnična država* je sintagma, katere opredeljujoči moment je pojem države; etnična država je torej predvsem *država*. Pojma sintagme etnična država ni mogoče opredeliti tako brez pojma etničnosti kot atributa v tem primeru kot tudi ne brez pojma države. Včasih se zdi, da sintagme obstajajo v jeziku zato, da bi z njimi izrazili pojme, katerih pomen ni povsem jasen. Vendar pa morajo biti za natančno mišljenje, na katerem temelji znanost, tudi sintagme opredeljene s pojmi, ki jih sestavljajo (vzpostavljajo). V nasprotnem primeru jih uporabljamo samo za prikrivanje nepoznavanja stvari in ne za njihovo opredelitev. Še več, opredelitev sintagm, kot so etnična država ali etnični konflikt ali nacionalna država ali nacionalni konflikt, predpostavlja že opredeljene pojme, ki jih sestavljajo. V nasprotnem primeru sintagme prispevajo k že sicer očitni »terminološki zmedi«, na katero po pravici opozarja Benjamin Akzin, toda ki se ji na žalost tudi sam ne izogne.⁶

Kot pri sintagmi etnični konflikt, za katero smo rekli, da jo sestavljajo pojmi različne stopnje, etnije kot družbene skupine in konflikta kot družbenega odnosa, tako imamo tudi pri etnični državi sintagmo, ki je dodatno zapletena. Etničnost je, kot smo že poudarili, oblika družbene skupine, medtem ko je državna oblika družbenopolitične tvorbe. Kot takšna država lahko ima, ni pa nujno, atribut etnična. V nasprotnem primeru, če bi pojem države v sebi že predpostavljal etnično vsebino, potem bi bila oznaka nepotrebna, sintagma etnična država pa bi bila pleonazem. Vendar pojem etnične države ni pleonazem in ga moramo uporabiti zaradi razlikovanja od drugih oblik države. To pomeni, da država in etnična skupina pripadata pojavom različne vrste. Kako je torej mogoče vedeti, kaj je etnična država, če predhodno nismo opredelili koncepta države. Vrhunec pojmovne zmede, ki je samo tipičen, nikakor pa ne osamljen, najdemo pri Akzinu. Zanj je monoetnična skupina, medtem ko je politično organizirana etnična sku-

⁶ Benjamin Akzin, *State and Nation*, Hutchinson University Library, London, 1964; Uvodno poglavje ima naslov *The terminological jungle*. Vloga naroda je v politiki protislovna, medtem ko je država glavni dejavnik politike. Po njegovem mnenju je narod »a certain type of an ethnic group and of relations based thereon«. Nemočna, toda še bolj žalostna posledica tega sta dve nujni opombi: prva, v kateri ugotavlja, da to, kar konstituira etnično skupino, ni nič jasnejše od tistega, kar konstituira narod; druga, v kateri pravi, da bo za odnose med državami uporabljal izraz »international«, odnose med narodi pa označeval »international«.

pina najenostavnejši model nacije.⁷ Torej, politično organizirana etnična skupina je tako država kot narod, kar potem povsem dosledno izpelje v sklep, da »in a purely mono-ethnic State the problem of State-nation relations simply doesn't exist«.⁸ Problem se zato pojavlja šele, če država ni eno-, temveč večetnična.⁹ Težava je torej samo v tem, da tedaj problem odnosa država-narod postane problem etničnosti, o katerem pravkar govorimo. Seveda predvsem kot problem nedominantnih etničnih skupin, toda tudi, kot bomo videli, etničnosti kot takšne, tudi tiste prevladujoče. Težave etničnih skupin so dejansko zelo empirične, toda očitno je, da je etničnost kot vsi drugi z njo povezani pojmi tudi zelo resen teoretični problem. Če izhajamo iz takšnih predpostavk, je povsem logičen tudi ta sklep. Rešitev je vzpostavljjanje etničnih držav, tj. vračanje suverenosti etničnim skupinam, ali pa vzpostavljjanje narodov kot politično organiziranih etničnih skupin, tj. popolna odprava suverenosti etničnih skupin in zavrnitev njihove identitete. Težko je verjeti, da bi ena od teh rešitev rešila težave etničnih skupin. Tako so politične rešitve danes perečega problema etničnosti neposreden proizvod obstoječe pojmovne zmede: po eni strani izenačevanja etničnosti in naroda, po drugi strani pa izenačevanja naroda in države. Njihovo razlikovanje seveda ni rešitev, vendar pa je temeljni pogoj rešitve.

Problem odnosa etničnosti in države se kaže v svoji najpogostejši obliki kot *neskladje* (inkongruentnost) med obstoječimi državami in obstoječimi etničnimi skupinami. Ni ga treba mešati z *nezdružljivostjo* (in kompatibilnostjo) in na njegovi podlagi takoj sklepati, da sta država in etničnost nezdružljiva pojava. Vendar pa je vprašanje, ali je etnični razvoj nezdružljiv s *političnim* in *vice versa* odločilnega pomena za razumevanje sodobnih nasprotij, ki jim je izpostavljena etničnost.

Očitno dejstvo, da se sedanji geopolitični položaj Evrope in sveta ne pokriva z etnično strukturo, opozarja, da sta država in etničnost kot takšni nezdružljivi, kar je potem izvor sedanjih problemov tako držav kot etnij, ali pa sta etničnost in država oziroma politična skupnost samostojni, pojava različne vrste, iz česar pa samo po sebi ne izhaja nujno, da sta medsebojno izključujoča, nezdružljiva in nevzdržna. Iz česa torej izvirajo sodobni problemi tako etničnosti kot države? Izhajamo iz predpostavke, da sta etnična skupina in politična skupnost obliki človekove družbenosti, ki imata svojo samostojno, pogosto vzajemno prepleteno, toda tudi različno razvojno smer. Dokaz za to je dvojen. Tako politična skupnost, npr. polis, kot etnična skupina sta nastali neodvisno druga od druge, se samostojno razvijali, toda pogosto tudi vzajemno, da bi danes prišli do takšne razvojne stopnje, v kateri se, čeprav še naprej samostojni, ne moreta še naprej razvijati druga brez druge. Očitno je, da sta postala etnični razvoj človeka in

⁷ Prav tam, str. 38.

⁸ Prav tam, str. 39.

⁹ Ker so po Akzinovm mnenju monoetnične države postale v modernih okoliščinah anahronizem, preostale, tj. politične, razdeli v dve skupini. *Uspesne*, ki so izpeljale etnično integracijo (!), ker so imele dominantno etnično skupino, a pri tem ostale poli-etnične(?), med katere uvršča Francijo in V. Britanijo, Norveško in Švedsko, toda tudi Bolgarijo (ki je sto tisoče Turkov pregnala, ker so bili preveč razločevalni) in Grčijo (za katero problem Makedoncev ne obstaja, ker ta država tudi ne priznava njihovega obstoja); in *neuspešne*, v katerih je etnični problem še prisoten, ker ni končan proces etnične integracije (?) zaradi večjega številčnega razmerja nedominantnih etničnih skupin glede na celotno prebivalstvo (!), zaradi česar takšnim državam grozijo etnična nasprotja. »The problem posed by poly-ethnicity in such cases are of a durable character, and their solution in one manner or another may seriously affect the structure and social climate of the involved, in extreme cases even its territorial integrity or its very existence.« Prav tam, str. 43. Problem je torej vendarle v političnosti. Za takšno stališče, ki je očitno stališče države, je problem v etničnosti kot takšni. Ta je predmet ukinjanja in ne samo političnosti.

razvoj njegove politične skupnosti medsebojno pogojena, toda tudi, da je v tem trenutku v enem od njiju vzrok njune nezdržljivosti, nesporazumov in konfliktov.

Pet kazalcev v sodobnem geopolitičnem položaju Evrope bi bilo lahko pomembnih za sprejemanje sklepov o odnosih med obstoječimi državami in etničnimi skupinami, ki žive v njih. Na tej podlagi bo mogoče ugotoviti, ali lahko govorimo o nezdržljivosti etnične z geopolitično strukturo Evrope, o vzroku te nezdržljivosti in seveda o tem, kar nas predvsem zanima, ali je rešitev in pogoj za skladen razvoj etnične in politične skupnosti – etnična država ali ne.

1. V Evropi je tako kot v celem svetu očitno *neskladje* med etnično in geopolitično strukturo. Neskladje je predvsem v skrajno nesorazmernem številu etnij in držav: število etničnih skupin bistveno presega število obstoječih držav. Pogoste spremembe števila držav, nastanek novih in izginjanje obstoječih v zadnjih nekaj stoletjih niso značilneje tekle v smeri približevanja teh dveh števil. Če k temu dodamo tudi neskladje državnih meja z mejami etničnih skupin, če se o teh v nekaterih primerih glede na njihovo razpršenost sploh lahko govori, potem postaja slika še bolj puzzling. Ali je na tej podlagi mogoče sklepati, da sta etnični in politični razvoj človekove družbenosti zares nezdržljiva ter kot takšna nujno v stalnem odnosu nasprotovanja.

2. Za pomemben del evropskih držav lahko rečemo, da so *netetničnega izvora*. V mnogih primerih so države v Evropi nastajale na nekakšni podlagi, ki je ni mogoče opredeliti kot etnično. V nekaterih zgodovinskih obdobjih, v katerih je bila etnična identiteta razbita in izgubljena ali pa še ni bila vzpostavljena, so države nastajale z zbiranjem prebivalstva okrog posameznikov ali družin na pogosto etnično različni ali celo etnično neizdiferencirani podlagi. Večina evropskih fevdalnih držav je bila aristokratska. Kako bi za Francijo Louisa XIV. lahko rekli, da je bila etnična država, če pa je bil on sam država. V absolutističnih monarhijah država torej ni bila niti aristokratska, temveč monarhistična, ker je bil kralj dejansko nosilec suverenosti. L'Etat, c'est Lui. Znameniti vzklik kralja, da je država on, ni bil nevrotičen izraz, marveč je izražal stvarno stanje. Vendar pa so obstajale tudi kraljevine, v katerih je bila država zares opredeljena z aristokracijo (Montesquieu). Kot takšne, torej kot monarhistične in kot aristokratske, so bile zelo pogosto države, v katerih je bilo plemstvo ravnodušno do etnične identitete ljudstva, ki so ga upravljali. Stanovska identiteta je prevladovala v primerjavi z etnično. Etnična struktura aristokratskega stanu se pogosto ni pokrivala z etnično strukturo podanikov. Zato je iz aristokratske nevtralnosti do etnične identitete tako lastne kot tudi njihovih podanikov nastala tudi določena stopnja etnične strpnosti, ki je bila značilna za celotni srednji vek. Takšne države, ki so tudi kasneje, vse do današnjih dni, ohranile nekaj svoje aristokratske identitete, so ostale tudi v naših časih etnično nevtralne in celo strpne (Norveška – mestna in etnična raven identitete). Tako je bila etnična nepristranskost, celo strpnost, Turčije, čeprav verske države, ena od njenih pomembnih značilnosti. V njeni državni organizaciji so lahko navkljub povsem etnično različnim imenom sodelovali in napredovali do mesta velikega vezirja, torej položaja drugega človeka v državi, tudi pripadniki drugih etničnih skupin. Edini pogoj za to je bil, da so bili pripadniki islama. Tako je bilo iz Bosne na tem mestu celo sedem velikih vezirjev, od tega trije iz družine Sokolović, torej povsem zagotovo neturškega, tj. slovanskega etničnega izvora. Zanimivo je, da je etnična indiferentnost ali strpnost turške države sovpadala z obdobjem njenega vzpona in razvoja, medtem kot sta se stagnacija in padec začela vzporedno z iskanjem posebne identitete in etničnim zapiranjem. Prav ta država je kasneje, ko ni bila več etnično nevtralna in je izgubila svojo

versko identiteto, storila enega najstrašnejših genocidov nad neko posebno etnično skupino. Toda ta država tedaj ni bila več niti aristokratska niti verska, ampak na poti k demokratizaciji in sekularizaciji. Nekatere države neetničnega izvora so kasneje postale relativno etnično homogene, toda mnoge med njimi so ostale etnično *indiferentne* in so ohranile strpen odnos do etničnosti in so jo imele za nepomebno za politični razvoj. To seveda ne pomeni, da so etnije, ki so tam živele, bile in ostale nevtralne do svoje identitete. Še več, prav v takšnih razmerah je imela etničnost optimalne možnosti za svoj razvoj. Posledica ravnodušnosti takšnih držav do njihove lastne etnične identitete, v okviru katerih je potekal povsem samostojen etnični razvoj, je bil tudi zelo strpen odnos teh držav do drugih etničnih identitet. Te običajno tudi niso imele v svoji zgodovini epizode s kolonialnimi osvajanjem. Strpen odnos se je ohranil celo do imigrantov, torej pri srečanju z drugimi neavtohtonimi etničnimi identitetami na lastnem ozemlju. Prav tako je bil odnos do tujcev v takšnih državah še strpnejši in še več kot to.

3. Za politični položaj v Evropi je danes, toda tudi v zadnjih nekaj stoletjih, značilen obstoj določenega števila *represivnih držav*; njihova represivnost je imela v glavnem kulturno naravo in demokratično podlago. Takšne države so bile ne glede na svoj etnični ali neetnični izvor izredno prefinjeno represivne do etnične identitete, še posebej tiste razlikovalne. V njih imajo še danes tako avtohtone etničnosti, predvsem manjšine, kot tudi in še bolj pribežniki, probleme z razvojem svoje identitete.

4. Iz bogatih političnih izkušenj Evrope so na žalost zlasti v 20. stoletju znani tudi primeri držav, ki so načrtovale in izvedle ali poskušale izvesti množična iztrebljanja in zatiranja identitete celotnih etničnih skupin. *Genocidi*, ki so jih takšne države storile, niso bili rezultat nesrečnega spleta političnih okoliščin – posledica vojne niti rezultat medsebojnega boja za obstanek, temveč neposredna posledica ideologij, na katerih so bile utemeljene te države.

5. In končno, politična zgodovina Evrope pozna tudi primere dejansko *večetničnih držav*. Te so nastale iz prejšnjih aristokratskih držav, torej po volji vladajočega stanu, da identiteto države prepusti etničnostim, ki so se znašle v njej, ali po volji dveh ali več etničnih skupin, da živijo v skupni državi. Takšne države še danes obstajajo v Evropi, toda očitna je težnja k njihovem razpadanju. Tudi proces njihovega izginjanja ima tako kot pri nastajanju dva tokova in dva vzroka. Prvi vzrok je notranji, to je preobrazba ene od etničnih skupin v nacionalno z zahtevo po vzpostavljanju nacionalne države ali pa v preobrazbi vseh etničnosti v narode in postavljanje njihovih zahtev po lastni državi. Drugi vzrok je zunanji in mnogo občutljivejši za opredelitev. Po vsem sodeč je obstoj večetničnih političnih tvorb, torej držav ali celo skupnosti, kar predpostavlja resnično strpnost ali celo spoštljiv odnos do različnih etničnih identitet, v nasprotju s sodobno težnjo k zatiranju posebnih etničnih identitet, homogenizacijo in razosebljanjem etničnih skupin v nekaterih drugih političnih okoljih. Ni izključeno, da notranje centrifugalne sile, ki so nosilci secesije, spodbujajo zunanje centripetalne sile, torej sile, ki spodbujajo transetnično homogenizacijo na širši, evropski ravni ali vsaj na ravni nacionalne države. Že sam obstoj večetničnih okolij, skupnosti, pa tudi držav, je zadosten dokaz proti težnjam njihovega ukinjanja in proti homogenizaciji, ki je uperjena proti etnični identiteti. Ni izključeno, da večetnične države izginjajo tudi iz tega razloga.

Na podlagi zgornjih kazalcev tako lahko sklepamo o morebitni nezdružljivosti etnične in geopolitične strukture Evrope, o vzrokih te nezdružljivosti in seveda o etnični državi kot morebitni rešitvi očitno obstoječega problema etničnih skupin.

Predvsem ti kazalci ne dopuščajo sklepa, da sta etnična in politična smer razvoja človekove družbenosti *kot takšni* nezdružljivi. Če sta, kako je potem mogoče razložiti dolga obdobja skladnosti med etničnim razvojem in razvojem politične skupnosti in tudi države? Kako je končno mogoče pojasniti, da tudi danes obstajajo države, v katerih etnični razvoj katere koli skupine ni ogrožen in s čimer koli omejevan? Če bi bili etničnost in država nezdružljivi, potem bi imeli konflikte med njima vedno in povsod. Največ kar lahko na tej podlagi sklepamo, je, da sta na današnji razvojni stopnji medsebojnih odnosov država in etničnost neskladni, to pa zadostuje samo za sklep, da sta etnična skupina in politična skupnost pojava *sui generis*.

Vendar pa je očitno, da v posebnem primeru danes v Evropi obstajajo napekost, nezdružljivost in odprt konflikt med tem, kar imenujemo etničnost, in tistim, kar imenujemo država. Ker konflikt med tema dvema pojavoma ne izhaja iz njune narave, je vprašanje, v kakšnih okoliščinah dela država probleme etničnosti na eni strani in pod kakšnimi pogoji etničnost ruši državo na drugi strani. Vprašanje *vzroka* je torej zoženo na dilemo: država ali etničnost. Od tega, v kateri od teh dveh strani v konfliktu bomo našli vzrok, je odvisno tudi, kako bomo konflikt opredelili – kot etničen ali kako drugače; od tega, kako bomo opredelili konflikt med državo in etničnostjo, pa je odvisno tudi, ali je etnična država rešitev ali ne. Oziroma v skrajnem primeru je odgovor na vprašanje, ali je etnična država rešitev obstoječih konfliktov, torej problema, ki ga očitno imajo etnične identitete v Evropi, odvisne od tega, kje je vzrok – v državi ali v etničnosti. Še vedno povsem hipotetično, ker nismo opredelili niti pojma etničnosti kot tudi ne države, izhajamo iz predpostavke, da etničnost ne more biti vzrok obstoječih konfliktov. Zato se tudi konflikti ne morejo opredeliti kot etnični. Še več, iz tega izhaja, da to tudi niso konflikti med etničnostmi, ampak konflikti etničnosti z državo.

Zato tudi postavljamo z največjo teoretično opreznostjo dilemo, ali je v nekem konfliktu, opredeljenem kot konflikt države in etničnosti, mogoče govoriti o etnični državi kot *rešitvi*. Ker smo rekli, da etnični in politični razvoj nista nezdružljiva, temveč sta, kot bomo razvili kasneje, prav na svoji višji zgodovinski stopnji združljiva, bi povsem teoretično lahko ugotovili, da bi bila etnična država lahko rešitev za mnoge obstoječe konflikte, pa celo za preprečevanje nastajanja novih. Toda, ker vzroka konflikta med obstoječimi etničnostmi in obstoječimi državami nismo našli v etničnosti, temveč v obstoječi obliki države, bi bilo zelo težko, da bi se država v svoji današnji obliki lahko pretvorila v neko bistveno novo obliko – etnično državo brez velikih nemirov. Iz preprostega razloga, ker bi takšna rešitev predpostavljala razpad praktično vseh obstoječih držav v Evropi glede na njihovo priznano ali nepriznano večetnično strukturo. Po drugi strani obstajajo v Evropi etničnosti, ki še niso dosegle takšne razvojne stopnje (velikost je samo eden od elementov), ki bi ustrezala tudi lastni politični konstituciji v modernem smislu besede. Za takšne etnične skupine je nujno pod pogojem, da imajo možnost neoviranega razvoja svoje identitete, da ostanejo v okviru obstoječih ali nekih novih, toda širših političnih tvorb. Rešitev problema etničnosti kot hudega problema Evrope in sveta je torej treba iskati v samem vzroku.

Politični razvoj ni vzrok problema etničnosti. Še več, na določeni stopnji zgodovinskega razvoja dobiva etnična skupina politično naravo in ta postaja pogoj za nadaljnji razvoj etnične identitete. Prav tako tudi niso vse politične tvorbe v nasprotju z etnično identiteto. Vprašanje je odločilno teoretične (od Mojzesa in Platona do Hobbesa in Marxa), posebno pa praktične narave, ali je *država kot takšna* ali samo nekatere njene konkretne oblike v nasprotju in nezdružljiva z raz-

vojem etnične in mogoče tudi vsake druge identitete, utemeljene na svobodni volji posameznikov. Vprašanje je torej, tako kot tudi najresnejši problem današnjega sveta, ki traja že nekaj tisočletij, *kaj je država*: odtujena oblika človekove politične skupnosti ali najvišja stopnja v razvoju politične skupnosti? Niti mi kot tudi ne mnogi drugi ne pretendiramo na odgovor na to vprašanje, vendar pa tudi ne odstopamo od njegovega iskanja.

Rešitev je treba iskati v samem vzroku, torej v državi. Ali je ta rešitev potem v povsem specifični obliki – nacionalni državi? Mogoče, toda kaj je nacionalna država?

Nacionalna država

Čeprav je že mogoče slutiti naš odnos do te rešitve, pa ga nismo kot eno izmed možnosti *a priori* izključili. Vse je namreč odvisno od tega, kaj s to rešitvijo razumemo. Če je rešitev v odpravi problema etničnosti za vsako ceno, enkrat za vselej, potem je nacionalna država iskana rešitev. To, da se bomo pri tem za vedno rešili tako etničnosti kot tudi identitete na tej podlagi, to za to stališče ni pomembno. Kakršno koli že prefinjeno obliko dobi to stališče, pa v osnovi ostaja totalitarno.

Tudi če bi nacionalno državo vzeli kot rešitev problema etničnosti ter ob predpostavki, ki smo jo že omenili – integracije etničnih identitet, kar sploh ni nemogoče, je vprašanje, ali bi se s tem zmanjšali problemi razvoja človekove družbenosti. Mogoče bi bili prav tedaj, kot to med drugim potrjuje tudi dosedanja izkušnja nacionalnih držav, družbeni konflikti še intenzivnejši, pogostejši in usodnejši. Z odpravo problema v odnosu država – etnično z zbrisanjem etnične identitete kot takšne, in še posebej razločevalne, se država v svoji nacionalni obliki znajde v prav takšni, toda zdaj razločevalni obkrožitvi nacionalnih držav. Ali bo tedaj postavljena zahteva in ta je že postavljena, in to od tistih, ki vzporedno vztrajajo pri nacionalni državi kot načelu geopolitične ureditve Evrope, po nekakšni transnacionalni ali polinacionalni politični tvorbi kot rešitvi težav v odnosih med narodi oziroma nacionalnimi državami? Če bo, in kot vidimo je že – v obliki EU, potem se zastavlja vprašanje, zakaj je bilo sploh treba odpraviti razlikovalnost etničnih identitet v okviru posameznih držav in vzpostavljati homogeno, nacionalno identiteto. Če se pokaže za nepotrebno, bo to nenadomestljiva izguba za človeštvo. Identiteta neke družbene skupine, pa tudi etnične, se lahko hitro zbriše, toda potrebna so stoletja in generacije, da se vzpostavi. Nacionalna država je zato največja skušnjava te dobe.¹⁰

Temeljno vprašanje družbenega in političnega razvoja človeka je, ali ljudje postajajo manj konfliktni, kooperativnejši, s tem ko postajajo *isti* zaradi zmanjševanja medsebojnih razlik in vzpostavljanja *brezosebosti kot končne identitete*? Ali je torej izhod v *totalnem egalitarizmu* (izraz bi moral biti nasproten pravnemu, državljskemu egalitarizmu), ki bi odpravil tudi kulturne razlike, kokakolizacijo in macdonaldizacijo pa vzpostavil kot prevladujočo kulturno identiteto, mogoče pa ukinil tudi biološke razlike med ljudmi, začenši z najbolj razločevalno med

¹⁰ Joseph Rothschild nasprotuje uporabi sintagme »nation-state«, toda ne iz enakih razlogov kot mi. Zanj je izraz »nation-state, which begs the whole question« torej nesprejemljiv, zato ker ne ustreza stvarnosti; mi ga ne sprejemamo, čeprav ga imamo za stvarnega, zato ker ne ustreza teoriji. Nationalism and Democratization in East-Central Europe: Lessons from the Past, Nationalities Papers, Vol. 22, No. 1, 1994, p.27

žensko in moškim? Različnost ne more biti vzrok napetosti, konfliktov in agresije med ljudmi. V sožitju so lahko, vsaj po Heraklitu, samo bistvena nasprotja. Zato je treba ta nasprotja ohraniti. Kaj se niso najostrejša nasprotja, konflikti in agresije dogodili prav med najpodobnejšimi, najmanj različnimi, pa tudi – v skladu s predmetom naše razprave – med bratskimi narodi? Rešitev torej ni v drugem, v spremembi tuje kulture, tuje vere, tuje ideologije, pa tudi ne druge barve kože, ker je vzrok v nas samih. Motijo nas njihov način življenja, njihove vrednote, njihovi verski obredi. Zato je tudi rešitev v nas samih. Prvi korak je *strpnost* do različnosti, toda ta ne zadostuje brez *spoštovanja* različnosti. Sposobnost, da se *uživa* v različnem, pa je edini dokaz premoči lastnega.

Končno, celo če bi bila etnična identiteta manj odporna, etničnost pa manj žilav nasprotnik, bi nacionalna država – ob vztrajanju pri homogenizaciji – samo okrepila konflikt z etničnostjo in izzvala še močnejši odpor. Pod predpostavko, da nacionalna država zares reagira, bolj ali manj prefinjeno, tj. bolj ali manj represivno, različnost etničnih identitet seveda ne more biti rešitev problema, ki ga etničnosti danes imajo. Vendar, ali je nacionalna država represivna do etničnosti in ali je nujna politična rešitev razvoja etnične identitete? Vprašanje, kaj je nacionalna država, torej ostaja še naprej odprto.

Največ, kar v tem trenutku lahko ugotovimo glede na to, da nam manjkata pojma naroda in države, so navedena vprašanja, pomembna za odnos nacionalne države do etničnosti oziroma za problem etničnosti.

1. Ali nacionalna država samo vzpostavlja neko homogenizirajočo *nadidentiteto* ali v pogojih poli- ali monoetnične družbe, ki pušča nedotaknjene etnične identitete in celo ustvarja pogoje njihovega neoviranega razvoja? Če da, kaj je potem smoter te nove, dodatne identitete? Kakšna je v tem primeru razlika med nacionalno identiteto z monoetnično podlago in tiste s polietnično osnovo?

2. Ali nacionalna država vzpostavlja neko identiteto, ki v resnici uničuje večetnično identiteto ali vse ali z vsiljevanjem ene, prevladujoče, vsem drugim?

3. Ali nacionalna država in identiteta, ki jo ta vzpostavlja, pomeni tudi nekaj več, nekaj še bolj temeljnega, o čemer lahko samo slutimo?

Na ta vprašanja lahko odgovorimo šele kasneje, ko bomo prišli do koncepta etničnosti in naroda in posebej do pojma države in njene posebne oblike nacionalne države. Pri tem lahko, seveda povsem hipotetično, kar ni znak intelektualne pomanjkljivosti ali negotovosti, temveč nasprotno dokaz, da je celotna znanost ena sama hipoteza, rečemo: nacionalna država, prav tako kot tudi sam narod, je oblika identitete, ki ne samo da odpravlja večetnično identiteto družbe in celo etnično identiteto družbe kot takšne, temveč je mnogo radikalnejša oblika *represije*. Kaj je to, kar nacionalna država zatira, bomo povedali kasneje, čeprav je že tu mogoče skleniti tole. Treba je samo vedeti, kaj je to radikalnost človekove družbenosti.

* * *

Na podlagi vprašanja, postavljenega v naslovu, je tako mogoče sklepati tole:

1. T.i. etnični problem je predvsem *problem etničnosti*. Identiteta človeka, ki je med drugim utemeljena tudi na etnični podlagi in je za človeka izjemno pomembna, tako da jo želi ohraniti in razvijati, ker je to njegova identiteta, je danes ogrožena, izpostavljena najpogosteje skrajno perfidnim in prefinjenim oblikam represije, v redkih primerih pa tudi barbarskim oblikam genocida. Po naravi stvari etničnost po tem, kar je in kot jo bomo opredelili, ne more biti izvor ali

vzrok teh problemov. Akterji problema etnične identitete so nedvomno zunaj nje same. Konflikti, v katere vstopa, so ji vsiljeni in niso nič drugega, kot v največjem številu primerov – boj za ohranitev te identitete. V nekaterih primerih je to samo boj za biološki obstoj – ponekod zožen na sebično raven boja za obstoj posameznika.

2. Konflikta, ki so etničnosti vsiljeni, ne moremo opredeliti kot etničnega; obramba etnične identitete ali obstoj etničnosti *ni etnični konflikt*. Boj, ki ga vodijo številne ali mogoče celo vse etnične skupine za svoj obstoj in obstoj svoje identitete, je lahko opredeljen samo z akterji, ki so povzročali konflikt in ki so subjekti represije. Ko neka cerkvena organizacija ogroža etnično identiteto svojih pripadnikov, ti pa se ji upirajo, tega ni mogoče opredeliti kot etnični, ampak kot *verski konflikt*, ko neka država, kakršne koli posebne totalitarne narave, ogroža etnično identiteto svojih državljanov ali onemogoča njen razvoj, potem odpor članov etnične skupine ni etnični konflikt, pač pa oblika *politične ali državne represije*; ko zmanipulirani člani neke etnične skupine ogrožajo pripadnike druge etnične skupine, to prav tako ni etnični konflikt, ampak oblika *množične manipulacije*, ker njihova represivnost ni etnična, ampak represivnost množice;¹¹ kadar so posamezni člani ali skupine pripadnikov ene etnične skupine izpostavljeni fizični ali drugi nevarnosti samo zaradi svoje različne etnične identitete in se poskušajo zaščititi pred to nevarnostjo celo kot etnična skupina, potem to prav tako ni etnični konflikt, ampak *zločin*, tisti, ki to delajo, pa nič drugega kot zločinci, ko pa je celotna etnična skupina izpostavljena iztrebljenju, vključno s fizičnim, čeprav je to samo najbolj groba oblika, ker obstajajo tudi bolj perfidne, in pri tem se skupina upira, potem tudi to *ni etnični konflikt*, ampak *genocid*, torej zločin najvišje vrste, pa čeprav za njim stojita ideja in projekt Akademije znanosti in umetnosti kot najvišje *nacionalne* ustanove. V okviru vseh teh družbenih pojavov, različnih konfliktnih odnosov, v katerih je etničnost izpostavljena represiji in se mora zato braniti, pa je ena razsežnost ali sloj tega pojava etnično obarvan. Vendar pa etnični sloj ali značilnost tega pojava nista opredeljujoča, zato tudi pojav ni etničen. Skratka, problemov, na katere etničnosti vse bolj zadevajo, in ovir, ki se postavljajo njihovi identiteti, ni treba označevati kot etnični konflikt.

3. Če se strinjamo, da problem etničnosti, tako pomemben v današnjih časih, ni v etničnosti, ni z njo povzročen, potem tudi rešitve ni treba iskati v njej. Vzrok je v nečem drugem; rešitev mora biti prav tako v nečem drugem. *Etnična država* kot načelo nove politične slike sveta, celo če je teoretično sprejemljiva rešitev problema etničnosti, enostavno ni uresničljiva. S tem se etnične skupine ne bi rešile svojih problemov niti ne bi te rešitve brez velikih viharjev sprejele že obstoječe države. Primer Jugoslavije in potem šele nastale države Bosne in Hercegovine samo potrjujeta takšno predvidevanje. Sploh ni izključeno, da ne bi bile ob razpadu nekaterih drugih držav posledice še bolj tragične. Razcepitev Češkoslovaške brez preliivanja krvi ne dokazuje, da je ta proces po istem načelu že povsem končan. Enako je mogoče reči tudi za države, ki so nastale po etničnem načelu na tleh nekdanje Sovjetske zveze. Nihče ne more povsem zagotovo predvideti, da se ta proces ne bo nadaljeval ali nasilno ustavil, ali obrnil v drugo smer. Dosledno razumevanje načela etnične države lahko privede do skrajnih rešitev. Glede na visoko stopnjo etnične prepletenosti v nekaterih primerih je težko postaviti meje, ki ločujejo etnične skupine. Končno, zaradi obstoja majhnih etničnih skupin

¹¹ O pojmu množice kot družbenem pojavu sem več pisal v knjigi *Rad i samoodtudjenje*, Veselin Masleša, Sarajevo 1980, posebno v poglavju *Postvarenje i otudjenje*.

s samo nekaj tisoč pripadniki je načelo etnične skupine nesprejemljivo in absurdno v razvoju politične skupnosti. To seveda ne pomeni, da je etnična država kot politična oblika izključena kot učinkovita rešitev v ustreznih primerih.

4. Najbolj tvegana rešitev t. i. etničnega konflikta, dejanskega in potencialnega, oziroma problema etničnosti in zaščite in razvoja njene identitete je *nacionalna država*. Tveganje je dvojno. Na notranji ravni proces vzpostavljanja nacionalne identitete lahko pride v konflikt z različnimi etničnimi skupinami; na zunanji ravni nacionalna država lahko pride v konflikt s prav tako različnimi nacionalnimi identitetami drugih držav. Konflikti niso samo na ravni nacionalnih gospodarskih interesov, ampak tako kot na notranji ravni tudi na področju kulturne identitete naroda in posebej na jezikovni ravni. In z nesporazumom z jezikom so se začeli tudi vsi dosedanja konflikti. Vendar je jezik samo izraz nekih globljih družbenih in psiholoških vzrokov.

5. Lahko se zdi protislovno, da smo ves čas poskušali dokazati, da je vzrok problemov v odnosu med državo in etničnostjo zunaj slednje, da pa smo vendarle proti kakršni koli spremembi obstoječe geopolitične strukture v Evropi, torej za načelo nespremenljivosti meja med obstoječimi državami. To načelo je, čeprav sprejeto, že zdavnaj v Evropi v veliki meri prekršeno. Odstopanje od tega načela ali njegova kršitev ni vzrok obstoječih problemov nekaterih etničnih skupin v Evropi in celo genocida v primeru bosanskih Muslimanov, toda je povod za večino obstoječih konfliktov. Njegova ponovna vzpostavitev oz. uveljavitev je nujna, ne zato ker so obstoječe meje dokončne, ampak zato ker je cena, ki jo je treba plačati za njihovo spreminjanje, prevelika, cilj, ki se s tem doseže, pa je mogoče doseči tudi drugače. Problem je v mejah med državami, toda rešitev ni v njihovem spreminjanju, tj. premeščanju z enega mesta na drugo ali v vzpostavljanju novih, pač pa v njihovi odpravi kot *državnih* meja in spreminjanju v meje, ki bodo namesto ločevale povezovale ljudi.

Gre torej za *kvalitativno* spreminjanje meja med obstoječimi državami, za katere, ko to dejansko ne bodo več, ne bo pomembno, kje so. Pogoj za to, za stvarno in neformalno spremembo geopolitične strukture Evrope, je kakovostna sprememba obstoječih *držav* v smeri njihove *resnične demokratizacije* in vzpostavljanja *civilne družbe in suverenosti državljanov* kot njihove družbene podlage. To je zahteva, ki se ne nanaša samo na države v t. i. demokratičnem prehodu, ampak tudi na t. i. stare demokracije. Vprašanje je, ali je ena sama etnična identiteta imela korist od tega, da je dobila svojo samostojno, suvereno, neodvisno, integralno itd. državo v zadnjem času, prav tako kot je bilo to po razpadu nekaterih večetničnih držav na začetku tega stoletja, po 1. svetovni vojni. Mogoče bi bilo za Čehe, Slovake, Madžare, Hrvate, Slovence, pa tudi druge, posebej Bošnjake, boljše, celo z vidika ohranitve njihove etnične identitete, da bi ostali v okviru tedanje politične rešitve. Po tolikšnih izkušnjah z lastno državitvornostjo to mnogi med njimi danes tudi občutijo. Vprašanje je zato, nikakor čustveno, ampak povsem primerno, ali je ob tragediji Bosne rešitev v ponovni vzpostavitvi ne samo tega načela, ampak tudi politične tvorbe, ki je v skladu s tem načelom. Dilema je edino v tem, ali je bil samo obstoj Jugoslavije pogoj za obstoj celovite Bosne ali pa je danes tudi ohranitev Bosne temeljni pogoj kakršne koli prihodnje politične tvorbe na teh tleh.¹²

¹² Temeljno avtorjevo stališče pred začetkom konflikta v Bosni je bilo, da je ohranitev integritete Jugoslavije pogoj obstanka integralne Bosne. Zaradi tega so ga bosanski separatisti obtoževali za projugoslovansko usmeritev, med katerimi so bili tudi tisti konvertiti »v rikverc«, ki so se prej opredeljevali za Jugoslovane in imeli nemuslimanska imena. Malo je

znano, da sem mnogo prej, vsaj mesec dni prej kot nacionalne stranke v Bosni in Hercegovini po volilni zmagi 18. novembra 1990, objavil v Novi demokratiji v Zagrebu besedilo, v katerem sem postavil tezo, napovedujoč skorajšnji razpad Jugoslavije kot tudi absurdnost tega dejanja, da če že mora priti do tega, da se mora Bosna in Hercegovina ohraniti kot novi Piemont južnoslovanskih narodov in da je samostojna in integralna Bosna temeljni pogoj kakršnega koli prihodnjega političnega povezovanja na tem področju. Ti dve tezi, da je Jugoslavija predpostavka obstoja Bosne in obratno, da je Bosna predpostavka ponovne vzpostavitve česar koli na širšem območju, ne samo da nista protislovni po mojem mnenju, ampak sta pravzaprav celota. Protislovnost je očitno na drugi strani: prav tisti, ki so se zavzemali za ohranitev Jugoslavije, danes cepijo Bosno na posamezne dele; prav tisti, ki poskušajo danes dokazati, da so za celovito, meščansko, demokratično itd.. Bosno, so do včeraj cepili Jugoslavijo na koščke. Zato sta tudi ta dva do včeraj koalicijska partnerja zdaj v konfliktu, in sicer do uničenja.